

Wstęp

Czwarty tom Śląskich Prac Etnograficznych ma charakter monograficzny. Jest poświęcony tym zwyczajom i obrzędom Górnego Śląska (rozumianego w jego historycznych granicach), które mają długą tradycję i nadal funkcjonują w społecznościach wsi oraz miast, a także nowym zwyczajom, które rodzą się na bazie dawnych.

Już w latach międzywojennych badacze podnosili kwestię wymierania tradycyjnych zwyczajów i obrzędów, dlatego jako niezwykle ciekawe dziedzictwo kulturowe należy postrzegać ich przetrwanie do początków XXI wieku. Warto również stawiać podstawowe pytania: Czy są one ważnymi elementami tradycji Górnego Śląska, czy też uległy tak radykalnym zmianom, że są tylko przedstawieniami, widowiskami mającymi z nią niewielki związek?

Górny Śląsk to region złożony z ziem zróżnicowanych geograficznie, historycznie, ale przede wszystkim kulturowo. Ziemie te – bytomska, pszczyńska, opolska, raciborska, cieszyńska – tworzą swego rodzaju tygiel, w którym mieszają się odmienne tradycje, tworząc mozaikę złożoną z różnych elementów. Region ten skupia na sobie uwagę badaczy reprezentujących różne dyscypliny.

Kultura, której ważną częścią są zwyczaje i obrzędy, jako główna płaszczyzna kontaktów międzyludzkich ulega oczywiście nieustannej zmianie, co zresztą jest warunkiem koniecznym jej trwania. Dostosowuje się do współczesnych realiów, do aktualnych możliwości i oczekiwań, potrzeb oraz aspiracji. Zmianie ulegają najcenniejsze składniki tradycji, dochodzi do przemian wielu zjawisk, ale nie do ich zaniku. Jedną z najważniejszych cech kultury jest bowiem intencjonalne traktowanie pewnych przekazów kulturowych jako starych i godnych miana tradycji, wartych utrwalania oraz odtwarzania. Współcześnie tradycja poddawana jest refleksji, a nastawienie do niej jest bardziej świadome i selektywne. Wybiera się z niej po prostu to, co najbardziej odpowiada, z czego

się jest dumnym i co chce się pielegnować. Takie postępowanie jest widoczne w zwyczajach i obrzędach kultywowanych obecnie na Górnym Śląsku.

Wydaje się, że pod względem liczby zwyczajów i obrzędów ten region jest wyjątkowy, co ważne – wiele z nich ma długą tradycję. Należą do nich, o czym piszą Autorzy tekstów w tej publikacji, odwiedziny grupy obrzędowych *Mikołajów*, obchody wsi dokonywane przez grupy ostatekowe z maskarą niedźwiedzia, wielkanocne procesje konne, oprowadzanie oraz palenie słomianej kukły *Judosza*. Ciekawe są pobudki górnicze praktykowane 4 grudnia, a także niezwykłe górnośląskie szopki kościelne, odzwierciedlające ludzką tęsknotę za połączeniem *sacrum* i *profanum*. Elementem nowej tradycji są orszaki Trzech Króli jako rodzaj ulicznego teatru w przestrzeni miasta, co również znajduje odzwierciedlenie w niniejszym tomie.

Współczesne przemiany kulturowe, przeobrażenia społeczno-polityczne, inwazja kultury masowej i wszechobecna globalizacja zweryfikowały tradycyjny przebieg górnośląskich zwyczajów i obrzędów. Są one kultywowane co roku, choć w przypadku wielu z nich symbolika, pradawny sens i zawarte w nich elementy magii vegetacyjnej nie są już czytelne dla współczesnych uczestników. Ciężar przygotowywania obrzędów przejęły często instytucje czy organizacje społeczne, ważna stała się ich funkcja ludyczna i wspólnototwórcza. Wielką wartością jest to, że zwyczaje angażują całą społeczność, niezależnie od regionalnego, społecznego i zawodowego statusu mieszkańców. Niektóre z nich stały się atrakcją turystyczną i sposobem promocji miejscowości.

W niniejszej publikacji znajdują się teksty Autorów starszego i młodszego pokolenia, etnologów oraz praktyków muzealnych, ale przede wszystkim badaczy terenowych. Przygotowane wypowiedzi są najczęściej plonem ich wieloletnich prac badawczych, uzupełnianych i weryfikowanych w kolejnych latach, by aktualizować wcześniejszy ogląd zjawisk, rejestrować zachodzące zmiany. Teksty są uzupełnione literaturą przedmiotu i materiałami źródłowymi oraz dopełnione fotografiami archiwalnymi, a także zdjęciami wykonanymi w ostatnich latach. Opracowania ukazują górnośląskie zwyczaje i obrzędy w perspektywie historycznej z zachodzącymi w nich zmianami i zróżnicowaniami przestrzennymi oraz ich stan obecny.

Autorom – badaczom z Muzeum Śląskiego, Muzeum Historii Katowic, Muzeum w Raciborzu, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Muzeum Miejskiego w Tychach oraz Muzeum Regionalnego „Na Grapie” – gorąco dziękuję za współpracę. Dr Marii Lipok-Bierwiaczonek, redaktorce poprzednich tomów wydawnictwa i autorce tekstów w tym tomie, składam serdeczne podziękowania za fachowe i życzliwe uwagi przy redakcji tej publikacji. Za pomoc przy kompletowaniu fotografii dziękuję Robertowi Garstce z Regionalnego Instytutu Kultury w Katowicach, niestrudzonemu rejestratorowi zwyczajów i obrzędów.

W imieniu Autorów składam serdeczne podziękowania wszystkim Informatorom – tym najstarszym i tym najmłodszym, przedstawicielom władz lokalnych i stowarzyszeń – za dzielenie się informacjami i weryfikację materiałów.